

van de 'substitutie' volgen, dat wil zeggen: de rechter van het ressort waar de ('gevluchte') verdachte verblijft, neemt de procedure tegen de delinquent over van de rechter in wiens ressort het delict werd gepleegd.

De ingewikkelde praktijk van uitlevering en weigering tot uitlevering tussen de krachtige eenheidsstaat Frankrijk en de jurisdictioneel versnipperde Oostenrijkse Nederlanden wordt door Macours gedetailleerd maar overzichtelijk uit de doeken gedaan. Hij heeft daartoe breedvoerig archiefonderzoek verricht; niet alleen in de rechterlijke archieven (het grensgebied tussen beide staten kende in de Nederlanden vele autonome heerlijke strafrechters) maar ook in de nagelaten papieren der centrale overheden in Brussel en Wenen. Immers, hoewel de uitlevering ten principale een zaak is tussen rechters, kwam de uitvoerende macht er toch regelmatig aan te pas: via diplomatieke kanalen werd soms pressie uitgeoefend om een gewenste uitlevering snel te bereiken of om andere obstakels te omzeilen.

Geplaatst in het kader van het staatsvormingsproces levert de uitleveringspraktijk interessante casus op. Om één belangrijk voorbeeld te noemen: het Oostenrijkse regime slaagde er niet in het Brabants-Limburgse privilege dat uitlevering van eigen burgers verbood (Blijde inkomste 1356), effectief uit de weg te ruimen. De Brabantse Staten wilden er niet van horen en zo bleef de rechtsuniformering in de Zuidelijke Nederlanden een illusie.

Niet alleen van die barrières maar ook van de diplomatieke manoeuvres heeft Macours de achtergronden uitgezocht. Soms leidde arrestatie, gevolgd door de beslissing om niet uit te leveren, tot vrijlating van verdachten — en zelfs van uit de gevangenis ontsnapte veroordeelden. Lukte de uitlevering niet dan liet de andere partij de zaak na verloop van enige tijd maar rusten; van verjaring wordt niet gesproken. Een consequentie die velen toen al verdroot. In 1736 noteerden de Gentse schepenen de Latijnse wens die Macours in de titel van zijn boek citeert (vergelijk 104). De auteur heeft de circa honderd gevallen diepgaand bestudeerd, evenals de diplomatieke en politiek-juridische verwickelingen waartoe ze vaak aanleiding gaven. Macours geeft zich ook rekenschap van nog andere factoren die een soepele interstatelijke uitlevering in de weg konden staan (bijvoorbeeld het asielrecht — dat in Frankrijk toen allang was afgeschaft). Naar mijn smaak heeft de auteur op evenwichtige wijze inzicht gegeven in een boeiend strafrechts- en staatsrechtshistorisch verschijnsel.

Achter de schermen — in de niet vernietigde archieven — kan worden achterhaald dat serieus gepoogd werd individuele rechtsbescherming te laten gelden. Soms echter overwon de staatsraison. Een bezwaar aan het boek is het ontbreken van registers. Het is zo niet te hanteren om zaken of personen erin na te slaan (bijvoorbeeld: waar komt het asielrecht van pas?). Dit euvel wordt maar zeer ten dele ondervangen door het chronologisch geordende overzicht der uitleveringsgevallen (303-310).

A. H. Huussen jr.

M. Hoff, *Johanna Cornelia Ziesenis-Wattier (1762-1827). 'De grootste actrice van Europa'* (Paddemoesreeks I; Leiden: Astra, 1996, 184 blz., f39,95, ISBN 90 75179 07 3).

Marlies Hoff presenteert in dit boek de eerste moderne biografie in monografievorm van de actrice die in de toneelhistoriografie als de grootste van Nederland, zelfs, zoals de subtitel van het boek aanduidt, van Europa werd, of wordt, beschouwd: Johanna Cornelia Wattier. Het boek beschrijft in vijf hoofdstukken achtereenvolgens de biografische gegevens van de actrice die, na in 1777 door haar moeder als actrice aan de 'Heeren Commissarissen' van de Coolsingel-schouwburg te zijn gepresenteerd, van 1780 tot 1815 regulier werkzaam was aan de Amster-

dam se Stadsschouwburg en daarna tot in 1824 nog onregelmatig optrad; het Amsterdams toneel ten tijde van haar loopbaan; de opinies van tijdgenoten over haar; twaalf brieven uit 1821-22 geschreven aan de Amsterdamse advocaat Adriaan de Bruine (1780-1843) en haar laatste jaren. Deze biografie wordt omlijst door een korte inleiding en slotbeschouwing en bevat, naast een iconografie, lijst van illustraties, bibliografie en verantwoording van de transcripties, ook een aantal documenten in negen bijlagen.

Hier is een onderzoekster aan het werk geweest die de archieven niet geschuwd heeft, wat in de Nederlandse toneelgeschiedschrijving uitzonderlijk mag heten. Nauwkeurig archiefonderzoek is dan ook zeker een pluspunt in dit boek. Toch is het boek niet bevredigend. Dat geldt ten eerste structurele aspecten ervan. Het presenteert een aantal getranscribeerde brieven van de actrice, tamelijk late bovendien, die relatief weinig licht werpen op haar loopbaan, rolopvatting etcetera en plaatst die als hoofdstuk in een levensbeschrijving die daar een beetje aangeplakt lijkt. Deze wijze van dispositie leidt niet alleen tot herhalingen (Wattiers 'laatste jaren' uit hoofdstuk 1 worden bijvoorbeeld overgedaan in hoofdstuk 5, wat, al sterven tragédiennes vele doden, toch rommelig aandoet) maar verstoort ook het evenwicht (waarom dan niet gekozen voor een uitgave van alle brieven met een inleiding?). Daarbij staat regelmatig informatie in noten die beter in de hoofdtekst gekund had. Dat voor de brieven gekozen is voor een 'editie met prikkeldraad' maakt het boek bovendien deels moeilijk toegankelijk (de lezer vindt een legenda van de talloze storende tekens in de transcripties in de verantwoording daarvan). Waarom niet gekozen voor een 'schone-tekstmethode'? Bovendien is het verbazend dat we wel twee successiememories, een testament, twee reglementen van genootschappen waarmee mevrouw Wattier niet veel te maken had en de inventaris van de boekenkast van het echtpaar Ziesenis-Wattier aangeboden krijgen, maar geen rollenlijst. Dat is een ernstige tekortkoming in een acteursbiografie.

Hoe nauwgezet het archiefonderzoek ook geweest is, vooral waar het de prosopografische aspecten van de optredende personen betreft, de verwerking van verhalend materiaal is zwak. Het boek hangt de carrière van Wattier, vooral de vroeg-negentiende-eeuwse, op aan de these van het 'toneelverval', die hoofdzakelijk onderbouwd wordt met tijdschriftmateriaal, maar niet met archivalische bronnen (toeschouwersgegevens bijvoorbeeld — er had zelfs nagegaan kunnen worden of Wattier hogere recettes trok voor haar gastvoorstellingen in Rotterdam, of ze per rang een betere kaartverkoop opleverde). Dit materiaal moet uiterst voorzichtig gebruikt worden omdat het meest de voorkeuren van kleine elites weergeeft, die hun standpunten bovendien mede of vooral om politieke redenen innamen. Voor de acteursbeoordelingen in die tijdschriften geldt *mutatis mutandis* eigenlijk hetzelfde, maar dit boek presenteert kritische oordelen nog zonder ze in de (ideologische) context van hun bron te plaatsen en mede te zien als argumenten in een (ideologisch, zelfs louter politiek) debat over gewenst en ongewenst theater en daarmee over gewenste en ongewenste politieke structuren. Dat geldt zowel voor het begin als voor de sloffase van de carrière van Wattier en vanuit dat perspectief moeten de twee Amsterdamse pogingen tot het verbeteren van het acteren rond 1820 ook worden gezien. In dit opzicht is het boek voor een biografie wat oppervlakkig gebleven, omdat het de actrice louter plaatst in kaders die zowel tijdgenoten als latere toneelhistorici (in harmonie met elkaar, overigens) in toenemende mate zorgvuldig voor haar ontwierpen en in stand hielden. Daarmee wil ik zeker de kwaliteiten van Wattier voor tijdgenoten niet ontkennen of deconstruerend beweren dat het hier ging om een derderangs soapsterretje dat bij de elite op schoot mocht en dus beroemd werd, maar benadrukken dat de waardering, de veldpositie en daarmee de habitus van een actrice als Wattier (die onder meer in de brieven deels tot uiting komt) niet te bepalen zijn zonder de sociaal-politieke context van het bronnenmateriaal kritisch te beschouwen.

Het boek bevat ook andere slordigheden. Eén corrigeer ik er Corver werd nooit directeur van het Rotterdamse gezelschap, maar bleef eerste acteur met extra bevoegdheden; hij vertrok niet bij gebrek aan publieksbelangstelling uit Rotterdam, maar omdat hij zich in 1779 niet inschreef als kandidaat-huurder van die accommodatie en mevrouw De Bruijn, zijn rivale, wel. De Heeren hadden immers de exploitatie op eigen risico na het seizoen 1778-79 opgegeven. Corver speelde bij De Bruijn overigens nog gastrollen (8).

Het boek is goed geïllustreerd en bevat een uitgebreide bibliografie.

Henk Gras

NIEUWSTE GESCHIEDENIS

M. Evers, ed., *De vormingsjaren van A. C. W. Staring. Brieven en documenten betreffende zijn studietijd in Harderwijk en Cöttingen, 1784-1789* (Hilversum: Verloren, 1996, 319 blz., ISBN 90 6550 5512).

Evers begint met een voorwoord en inleiding en geeft vervolgens de documenten, te weten brieven, reisverslagen en bijdragen in alba. De bundel wordt afgesloten met een lijst van geraadpleegde bronnen, vermelding van geraadpleegde literatuur en indices van persoons- en plaatsnamen.

Eerst de documenten. De brieven vormen de meest omvangrijke categorie: drieëntwintig van zijn oom J. G. Staringh, vijftien van zijn vriend Arnold Opten Noort, negen van Staring aan zijn moeder en stiefvader en aan een oom, een brief van Staring aan de vader van Van Geuns, en de dertien brieven gewisseld tussen Rhijnvis Feith en Staring.

De brieven van oom J. G. Staringh zijn grotendeels, zij het soms onvolledig, bij Opstelten afgedrukt; leesbaar zijn ze, we kennen de oom als een gezellige hartelijke gewone man aan wie Staring veel gehad moet hebben. De dertien van Starings studievriend Opten Noort die uit het familiearchief Staring zijn gehaald, lijken mij voor de kennis van de achttiende eeuw interessanter: Opten Noort toont zich een Nederlandse sentimentalicus wiens woordkeus, gedachten en literaire smaak nog verwerkt kunnen worden in het beeld dat wij van het sentimentele hebben. Waar Staring zelf aan het woord komt, lezen wij grotendeels wat we uit Opstelten al kenden, al heeft Evers in het Rijksarchief in Gelderland en het Gemeentearchief Utrecht vonden gedaan (3.10 en 4.1). Inhoudelijk het belangwekkendst is de correspondentie tussen Feith en Staring, de leraar en de leerling. Maar nieuw is zij niet, na Opstelten en Streng (Feith-correspondentie).

De reisverslagen, een drietal (van Zutphen naar Göttingen, september 1787; een reis door Duitsland in de herfst van 1788, en een journaal van de terugreis naar huis in april 1789), ook afkomstig uit het familiearchief-Staring, zijn uiterst gedetailleerd en feitelijk. Men kan Staring en de zijnen volgen, maar men leert de heren op een enkel detail na ('Die Fahrt, wie neu auch alles für mich war, hatte nichts schreckliches — meine Phantasie scheint in Göttingen um vieles erkaltet') nauwelijks beter kennen.

De twee alba hebben verschillende functies gehad: in het eerste staan hoofdzakelijk bijdragen van Starings studievrienden, het andere bevat *Widmungen* van zijn hoogleraren uit Harderwijk.

Bronnen publiceren kan om verschillende redenen zinvol zijn: onbereikbare stukken, uiterst leesbare stukken, stukken die een nieuw licht werpen op personen of gebeurtenissen. In enkele